

TÓTH CSABA

Kolozsvártól Kőszegig

BARTHA LÁSZLÓ FESTŐMŰVÉSZ ÉS

TORNAY ENDRE ANDRÁS SZOBRÁSZMŰVÉSZ

EMLÉKKIÁLLÍTÁSA KŐSZEGEN¹

Kőszeg városa, a Kőszegi Művészeti Egyesület és a Jurisics Vár közös összefogásának köszönhetően valósult meg a kiállítás, Bartha László születésének 110., kőszegi letelepedésének 50., és halálának 20., valamint Tornay Endre András halálának 10. évfordulóján.² Kolozsvár Bartha László szülővárosa, míg Tornay Endre András itt végezte el a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolát, Kőszeg pedig mindkettőjük esetében életművük kibontakozásának és betetőzésének a helyszíne. Erdélytől, Székelyföldtől ível mindkettejük pályáíve a Kárpát-medence nyugati széléig, Kőszegig, az ívek nagysága arányban van az életműveik jelentőségével, heroikusságával.

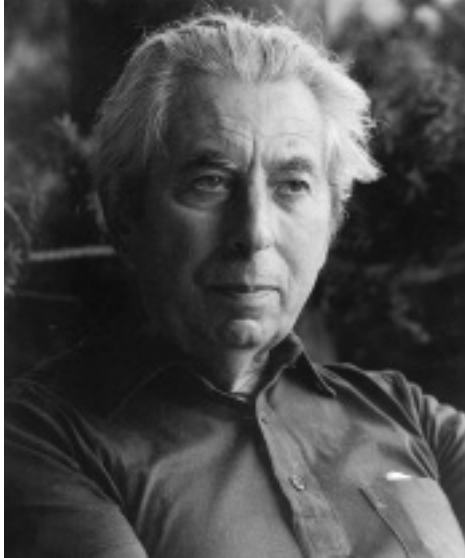
Bartha László szüleivel Trianon után hagyja el szülőföldjét, a Képzőművészeti Főiskolát már Budapesten végzi el.³ 19 éves, fénnel átítatott ifjúkori önarcképén inkább érződik az Árkádiás kör, Szőnyi István, Aba Novák Vilmos és Patkó Károly művészetének, mint mesterének, Benkhard Ágostonnak a hatása.⁴ A festmény bensőségességét fokozza az arc, a felsőtest és a paletta egymásba kapcsolódó, prizmaszerűen törő téri kapcsolata, aminek fókuszpontja a fiatal festő tiszta és őszinte tekintete.

Ez a bizonyos Árkádiás hatás még jobban tetten érhető az ekkor készített rézkarcain (*Körmenet, Favágók 1932, Gyümölcszedők 1933*), illetve ennek az időszakának egyik legszebb festményén (*Hazatérők 1932*).⁵ A Képzőművészeti Főiskola nyári művésztelepei ebben az időszakban Miskolcon voltak, ahol Bartha Lászlóra, Benkhard Ágoston tanársegédjének, Barzó Endre festészete is hatott, aki a tájképein az atmoszférikus hatásokat kubisztikus absztrakcióval vegyítette, valamint egy légiessé szített kompozíciós módszert alakított ki, amihez Bartha majd a második tihanyi korszakában tér vissza.⁶

A főiskola után rátalál a belső-magyarországi új otthonára, Tihanyra, aminek táji környezete (ebben az időben még falusias zártága) pótolni tudja számára az elveszett szülőföldet. A *Lómosás (1933)* és az *Esti kocsizás (1935)* festményein ez az otthonra és önmagára-találás átütő erővel mutatkozik meg.⁷ A képek költőisége a kor magyar festészetében is új, egyéni hangot jelent.⁸ Bartha lírai realizmusa az *Alvó pásztornók (1935)* és a *Magvető (1936)* munkáin kimélyül, a világos pasztellszínek és a feketék együttes használata következtében. Ezek a kompozíciók szikarak, erőteljesek.⁹

1937-ben római ösztöndíjas lesz, ebből a két évből csak egy munkája ismert, az *Itáliai pásttorfiúk*, amelyen kicsit Greco festészetének hatása figyelhető meg, tehát az itáliai művészet nem érintette meg mélyebben.¹⁰

A második bécsi döntés következtében Erdély északi része visszakerült Magyarországhoz, így Bartha László hazaköltözött szülőföldjére, és Székelyvárságon dolgozott három éven keresztül. A Hargita tövében lévő falu szinte szomszéd települése Zetelakának, Tornay Endre András szülőfalujának.¹¹ Ennek az időszaknak legszebb

Bartha László

műve a *Daphnis és Chloé* (1943), amelyben a két Bartha fiú, testvéri kapcsolatának költői megjelenítését láthatjuk, a figurák és az arcok megformálásában kicsit Bernáth Aurél festésze is visszacseng.¹²

A II. világháború után, 1946-tól a francia állam ösztöndíjával két évet töltött Párizsban, ahol személyesen megismerkedett a kubista Georges Braque-kal, André Lhote-tal, az École de Paris egyik alkotójával és az akkor Franciaországban élő Gino Severinivel, a futurizmus egyik képviselőjével. Ezek a kapcsolatok, valamint a Párizsban látottak sokat változtattak szemléletén. Hazatérve hidegzuhanyként érte az itthoni képzőművészeti klímaváltozás, a műcsarnoki orosz képző-

művészeti kiállításról azt nyilatkozta, hogy „reméli, nem követi a magyar művészet ezt az utat”. Ennek következtében azonnal „partvonalra” került.¹³ Kénytelen volt restaurálásból élni a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjában. „*Munkám nem volt, kiállítani nem tudtam... Eladogatott holmik árából tartottuk magunkat. Végül azután 1955 májusában kizártak a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségéből is...*”¹⁴

1955 végétől következik el a második tihanyi korszaka, amely 1968-ig tart. Ettől az időtől kezd el szépirodalmi műveket is illusztrálni. A főiskolás évek alatt is foglalkozott már sokszorosított képgrafikával, tehát csak ezeket a tapasztalatait elevenítette fel. A könyvillusztráció és a táblaképfestészet egymást kiegészítő területei lesznek munkásságának. A vonalas rajzok, az akvarell és gouache vázlatok mindkét irányba nyitottak és továbbgondolhatók. Ettől az időtől kezdve szinten minden fontosabb olajfestményének előtte elkészíti gouache változatát. Az ötvenes évek második felében szabadulnak fel benne a párizsi élményei, elsősorban is Matisse hatása: *Akt* (1955), *Akt* (1957), *Fügefafa alatt* (1957), vagy a kubista Braque-é: *Vörös kancsó* (1959), *Őszi erdő* (1959), *Ajka IV.* (1959).¹⁵

Ennek következtében festésze fokozatosan távolodni kezd a látványelvűségtől, és kezd kialakulni sajátos absztrakt-impreszionista látásmódja, amely a *Jeges Balaton* (1959), *Jégvitorlások* (1960), *Erdő* (1960), *Erdő mélye* (1961), *Vasútállomás* (1961),

Alumíniumgyár (1962), *Jéglvadás* (1962), *Jéglvilág* (1962), *Tavaszi Tihany* (1962), *Aratás előtt* (1963), *Behavazott falu* (1963), *Este* (1963), *Befagyott Balaton* (1964), *Magyarpolány* (1964), *Jégzajlás* (1965), *A táj színeköltészete* (1966), *Jeges Balaton* (1968), *Befagyott Balaton* (1968) festményein fokozatosan kristályosodik ki. A vonalperspektíva e művein egyre légiesül, a horizont és a látószög egyre magasabbra kerül, szinte madártávlatból látjuk a tájképkonstrukciókat. Természetesen ebben a folyamatban közrejátszott az, hogy műterme a tihanyi apátság épületében volt, ahonét valóban rálátott az előtte elterülő hatalmas víztükörré. E művek közt már a korszak magyar festészetének ikonikus darabjai is megtalálhatók, mint pl. a *Vasútállomás*, a *Magyarpolány* vagy a *Jeges Balaton* sorozata. Ezekkel a műveivel a hazai lírai absztrakció legjelentősebb képviselőjévé válik.¹⁶

Mint ahogy a kubizmusnak is két szakasza volt, egy analitikus és egy szintetikus, úgy Bartha László lírai absztrakciójának is két szakasza van, egy látványélményből kiinduló, és egy ettől elszakadó. A nagy áttörés, a reneszánsz perspektívától való elszakadás azonban már Kőszegen történik meg. Nem egy csapásra, hanem ciklikusan, vissza-visszatérve. A *Háború I-II.* (1968), a *Harc az angyallal* (1970), a *Harc az angyallal* (1971), az *Őszi ragyogás* (1971), a *Kép ellentétes hangzásokra* (1971), a *Holnap éjjel* (1972), a *Jégtörő Mátyás* (1974), a *Balladák könyve* (1974), a *Meteora III.* (1975), a *Geometrikus táj* (1976), az *Ipari táj* (1976), a *Hajnal* (1976), a *Reggel* (1976), a *Város* (1976), a *Kilátás a Galata-toronyból* (1976), az *Iszlám* (1977), a *Papírröpülő eltérítése* (1977), a *Cirkusz* (1978) képeken nem találunk tárgyias elemeket, míg a Petőfi Sándor: *Tündérralom* (1973) kötetének illusztrációin, a *Műterem I.* (1971), a *Műterem II.* (1973), az *Útszéli Krisztus* (1974), a *Gyimesi csángóknál* (1974), a *Moldvai csángóknál* (1974), a *Lészped* (1974-79), az *Elmúlva a setét éjszaka* (1974), a *Krisztus* (1975), az *Üvegtető* (1977), a *Hellasz* (1977), az *Istria* (1977), a *Geometrikus táj* (1977), a *Nádas* (1978), a *Vale* (1979), és az *Egy kisváros topográfiaja* (1981) munkáin igen, sőt *Az üvegtető* egyenesen egy konkrét látványélményből született.

A kőszegi áttelepülés azonban nem csak Bartha László életművében indított el komoly változásokat, hanem a Vas megyei képzőművészetben is tektonikai átrendeződést idézett elő. Az absztrakció így 1968-tól kezdve a Vas megyei képzőművészetben a tiltott kategóriából átkerült a tűrt kategóriába.¹⁷

A nyolcvanas évek első felétől, közepétől újabb fordulatot vesz Bartha festészete, az újfestőiség térhódításával kalligrafikus gesztusok jelennek meg kompozícióin (*Baljós jelek* 1984, *Apokrif* 1984, *Látjátok feleim* 1984, *Patetikus etűd* 1986, *A jövő háború győztesei* 1986, *Átadhatatlan üzenet* 1987, *A harmadik sírkamra* 1988, *Ismerős léptek nesze* 1988, *Elhaló léptek nesze* 1988, *A civilizáció emlékezete* 1988, *Terra incognita* 1989, *Alba variációk* 1990, *Atracura* 1990, *Zen* 1991, *Auxerre* 1991, *Enigma variációk* 1991), ugyanakkor hangja is egyre komorabbá válik. Színhasználatában néha visszanyúlik a Kassák ötvenes évek végi, hatvanas évek eleji absztrakt korszakának színeire, illetve a 20-as évek képarchitektúrás szín- és formavilágához (*Tovatiűnő szép életünk* 1986, *Holdtölte* 1988, *Enigma variációk* 1989, *Téli napforduló* 1991, *Hierophonie I.* 1991, *In vitro* 1991).

A kilencvenes évek elején éterien tisztává válik festészete, az élettapasztalatok desztillációját líraian szép absztrakt látomásokban fejezi ki (*Napi krónika* 1992, *Saját legenda* 1992, *Monolit* 1992, *Herculanum* 1992, *Találkozás és búcsú* 1992, *Poemesantiques* 1992, *Kép ellentétes hangzásokra* 1992, *Elbeszélés* 1992, *Sonata posthume* 1992, *Holt város* 1992, *Tudásszférák I-II.* 1992, *Továtűnő látomások* 1992, *Hőskölte-mény* 1992, *Genezis* 1992, *Az utolsó előtti gondolatok I-III.* 1992, *Az éjszaka nővérei* 1993, *Oratórium* 1993, *Levél Nallardnak* 1993, *Okirat* 1993, *Niké képe* 1993).¹⁸

Tornay Endre András Kőszegre költözésével egy ifjú baráttra talál, mivel mindig is nyitott volt a fiatal művészek irányába. A közös gyökerek, a közös látásmód hihetetlen közel hozza őket egymáshoz.

Tornay Endre András egy Hargita melletti fa- és földműves faluban született, amit Bethlen Gábor 1622-ben kiváltságos szabad székely településsé nyilvánított. A kiváltság fejében évente 10000 faszindelyt kellett leszállítaniuk a fejedelemnek.¹⁹ Tizenharmadik, és hetedik életben-maradt gyermek volt a családban. E népmesei számok és a közeli Farkaslaka, Tamási Ároni szülőfaluja küldetéstudatot adott számára, a kolozsvári főiskolai évek után Magyarországra jött szerencsét próbálni.²⁰

Az életmű nyitánya ezúttal is egy önarckép, illetve önportré, amit a művész 1970-ben készített. A kubisztikusan leegyszerűsített arc Brancusit idézi, akinek szobrászati újítása – a paraszti kézműves, fafaragó örökség beemelése a modern szobrászatba – példaként állt előtte. Az arc érzelem nélküli, viszont dacos fejtartásában elszántság tükröződik, lekerekített, átírt formáiban már csírájában benne van későbbi plasztikai nyelve.

Magyarországon tagja lesz a Fialat Képzőművészek Stúdiójának, így művészete hamar reflektorfénybe kerül.²¹ 1982-ben megpályázza Kőszeg város által akkor kialakított egyik műtermes lakást, egy évre rá Derkovits Ösztöndíjat nyer. Ugyanebben az évben Celldömölkön rendezzi meg első önálló kiállítását Vas megyében és feleségéről készített portréjával a Vas megyei képzőművészek Tavaszai Tárlatán is leteszi a névjegyét.²² Ez a bronzportréja már sokkal érzelmelibb, a fiatal női arc formái szinte gömbként, hengerként, valódi körplasztikaként hatnak.

A vasi képzőművészetben Geszler Mária munkásságához áll legközelebb szobrászati gondolkodása, mindketten egy archaikus idol formára redukálják mondandójuk lényegét, csak míg Geszlernél ez mindig egy női énkép, önarckép, addig Tornaynál egyértelműen férfialak, egy kunos, és az ő esetében is énkép, én-alterego. (*Ima* 1979, *Ünnep* 1981, *Tutajos, Álló alak, Angyal, Napba néző, Kapu* 1983, *Pásztor* 1986, *Álló alak* 1986, *Álló alak X.* 1987, *Álló alak XIV.* 1987, *Toronyór* 1987, *Álló alak XVII.* 1988, *Ülő alak II.* 1998-2000, *Kapcsolat* 1989, *Ülő alak* 2003)²³

Ez az archaikusság nem véletlen, hanem egy tudatosan vállalt bartóki ars poetica, amiben egyszerre mutatja fel az ősi faműves-ácstechnikák és az írásbeliség előtti múltba gyökerező mítikus közösségi rítusok önazonosságát, amit a zene nyelvén Bartók fedezett fel és emelt be a modern művészetbe. A népdalok zenei konstrukciója és Tornay faplasztikáinak színezett, festetett, íves-feszülő szerkezete azonos eredetre vall.

Természetesen Tornay szobrászatában jelen van a francia szürrealizmus öröksége is, de Csoóri Sándortól tudjuk, hogy a magyar népköltészet is tele van szürreálisnál szürreálisabb képekkel. Ez a népi szürrealizmus a kötőanyag a bartóki küldetés, mint tartalom és az ács-faműves technikai tradíció, mint formai megjelenítés egyesülésé-

Tornay Endre András

ben (*Kvintett 1963-94, Menyasszony 1980, Tánc 1981, Virrasztók 1982, Párkák 1983, Úti élmény I-II. 1987, Mese I-II. 1988, Kapcsolat 1989, Légycsapó 1991, Fali tárgyak I-IV. 1994, Cím nélkül 1978-99, Cím nélkül 2000-02, Cím nélkül 2000, Hajós kompozíció 2000 k., Cím nélkül, Hálón II. 2005, Korpusz I-III. 2007*).²⁴

Másik sajátossága művészetének, és ez kimondottan a kőszegi évek eredménye, a szülőfalu faműves hagyományainak a továbbéltetése. „E kifejezetten egyéni plasztikai elemek mellett természetesen más – ácsolt, tetőszerkezetekre, kerítésekre, fejfákra, keresztekre emlékeztető – formák is jellemzik munkáit.”²⁵ Ez a tudás pedig nem más, mint a faművéség Bibliája, a régi paraszti kultúra tárgyformáló öröksége, amit Tornay a legtermészetesebb módon emel a grand art szintjére (*Pontkeresők V. 1985, A városmajori gimnázium aulájába készült mű-együttes terve, Álló alak XV. 1985, Virrasztók V. 1987, Kapuban 1988, Sétálók 1989, Zászló V. 1989, Kereszt III. 1989, Kereszt VI. 1989, Álló alak XIII. 1989, Virrasztók 1992, Az öreg nyilas 1992*).

Az előbb már utaltunk rá, hogy Tornay gyakran, (szinte mindig) festi is szobrait, a mostani kőszegi emlékkiállításon pl. csak festményeit és kollázsait láthattuk, tehát

a művésznak van egy festői pályája is. 2013-ban, szintén Kőszegen, a Művészetek Házában Dóczy László festőművésszel volt közös emlékkiállításuk, ahol a közönség először találkozhatott Tornay festészetével.²⁶ Ezen a kiállításon Dóczy Lászlótól a szobrai is ki voltak állítva. Ez a kiállítás mutatta fel azt az összekötő láncszemet, ami valójában Bartha László festészetét összeköti Tornay Endre András szobrászatával. A mindhármukban (most Dóczyt is beleértve) jelenlévő szürreális, konstrukciós gondolkodás, képalkotás, amely immár a kortárs vasi képzőművészet egyik markáns jellegzetessége.²⁷

A két kőszegi művész életművének súlya, jelentősége túlnő a városon és a régióon, a XX. századi és kortárs magyar képzőművészet ikercsillagai ők, emiatt önálló múzeumot érdemelnek, ahol a felnövekvő új nemzedékek mindig szembesülhetnek mára klasszikussá váló értékeikkel.²⁸

Tornay Endre Andrásnak 2000-ben készült „*Torony*” című térkonstrukciója metaforikusan mutatja fel mindezt, amikor egy többszintes toronyszerű építmény minden szintjén festett madár-alakok (az ég és föld közötti lét szimbólumai) csoportosulnak, közösséget alkotnak (hisz minden értékes művészet közösségi) és otthonra találnak. Ez a torony több mint elefántcsont-torony (a magányos alkotói lét szimbóluma), amely mindkét művész személyiségét jellemezte²⁹, ez a torony a közép-európai, a Kárpát-medencei lét és kulturális identitás szimbóluma, amelyet a két Kőszegen záródó életút meg-TEREMTETT és LÉTRE-hozott.

JEGYZETEK

- 1 A megnyitóbeszéd kiegészített és átdolgozott változata.
- 2 A kiállítás 2018. március 13-án nyílt a Jurisics vár Lovagtermében.
- 3 Előtte a Podolini rajziskolába járt, ahol Derkovits Gyulát aktmodellként ismerte meg. – A szerző a nyolcvanas évek második felében egy 6 órás interjút készített a művésszel, ahol ezt a meghökkentő találkozást idézte fel. (A magnófelvétel lappang, vagy megsemmisült.)
- 4 A festményben már csíra állapotban megtalálható Bartha László festészetének későbbi áttetszősége, lírai karaktere. „*Gyakori volt főiskolás korunkban az eszmecsere közöttünk, de ijesztő, hogy mikben hittünk, hogy milyen elméletek rabjai voltunk.*” – Kopócsy Anna: *Képzőművészek Új Társasága* – 2015 Bp. Corvina (74.p.)
- 5 A *Körmenet* rézkarca áll legközelebb Aba Novák vallásos életképeihez, pl. az ugyanilyen című *Körmenethez* (1931).
- 6 Ezekben a légiesített, anyagtalán feszített kompozíciókban Egry József festészeti öröksége is tetten érhető.
- 7 Zsögödi Nagy Imrének is van egy Lófürösztés képe, Nagy Imre szülőfaluja, Csíkszögöd is a Hargita lábánál van.
- 8 A KUT tagja lesz, egy csoportképet őrzött is kőszegi otthonában az egyesületről. 1934-ben állított ki először velük (Kopócsy Anna: Id. m. (179.p.)
- 9 Millet és Vincent van Gogh után a magvető téma nagy kihívásnak számít a festő számára, azonban festményének nemes szépsége a nagy elődökhöz mérhető.

- 10 A már említett hat órás interjúban arról beszélt, hogy elsősorban a görög művészet, azon belül is az építészet tagolt, harmonikus rendszere volt nagy hatással konstrukciós gondolkodására.
- 11 Ez a közelség a két művész immár Kőszegen szövődő barátságában atya-fiúi kapcsolatot alakított ki köztük.
- 12 Ugyanebben az évben készít egy akvarell önarcképet is, amelynek formamegoldásaiban van némi hasonlóság az említett festménnyel, ami kicsit előzménye a „Daphnis és Chloének”. Bernáth Aurél hatása második tihanyi korszakának néhány művén is tetten érhető, pl. a *Hegedűművész 1955* képén.
- 13 Az említett interjúban, de más alkalmakkor is ezt a kifejezést használta, amivel azt fejezte ki, hogy kívül került a magyar képzőművészeti élettől.
- 14 Az „Őszi erdő” című képe, egy teljesen tárgy nélküli, kubista kép.
- 15 Horváth György: Bartha László – 1978, Corvina Kiadó (33-34. p.)
- 16 A *Vasútállomás* a Művészet folyóirat 1965/2. számának teljes borítóján (elől-hátul) színesben jelent meg.
- 17 1968-ban megalakul a vasi Fiala Képzőművészek Csoportja, későbbi nevén a Vasi Műhely, ami már egyértelműen az absztrakció irányába nyit (Vértesi Péter – *Asztal 1970*, *Csendélet 1971*; Simon Iván – *Kis utca 1970*, *A híd 1972*; Rasperger József – *Széthulló arc 1970*, *Ablakok mögött 1970*; Pozsonyi János – *Konstrukció 1969*, *Életút 1973*, *Három grácia 1973*; Marosits József – *Kék kompozíció 1970*, *Kemény és Lány formák 1970*) de ettől az időtől az alföldi festészet hagyományait követő Horváth János is néhány évig nyitottá válik a nonfigurációra (*Ablakok 1971 Útjegyzet 1971*, *Asszociáció 1971*). G. Szigeti Magda már az ötvenes évek végétől készített absztrakt műveket (*Ketrec 1959*, *Szögletek áttételei 1966*, *Törések 1966*, *Belátó 1968*, *Kétkedő 1968*), de ő annak ellenére, hogy a négykötetes Művészeti Lexikonban (1965) is szerepelt, nem nagyon kapott nyilvánosságot. Az erre az időre teljesen visszavonuló Gyöngyösi Simon József és Szatmáry Géza (*Galeri 1970*, *Menekülők 1970*) is nyit az absztrakció irányába. A nyilvánosságig soha el nem jutó régész, Károlyi Mária is készít absztrakt műveket ebben az időben (*Hazafelé 1969*, *Szélkakas*.)
- 18 Tihanytól kezdve felesége a legszebb munkákra ráíratta a festővel, hogy Niké képe.
- 19 Elekes Tibor: Erdély, 2004 Bp. (103. p.)
- 20 A művészeti középiskolát Marosvásárhelyen végezte el. – Chikán Bálint: Harmonikus szimbólumok (Tornay Endre András szobrairól) Művészet 1983 Bp. (13. p.)
- 21 27 évesen települ át Magyarországra, Balassagyarmatra, ahol majd családot is alapít.
- 22 A Tavaszi Tárlaton még két másik munkát is kiállít a *Virrasztókat* és a *Hazafelét*, amikén már a kiérlelt sajátos szobrászati világa adja.
- 23 2003-ban együtt is állítanak ki az ausztriai Hochneukirchenben. A kiállítás harmadik résztvevője e sorok írója volt.
- 24 Tornay szürrealista formavilágában néha Martyn Ferenc plasztikáinak a rokonsága is felfedezhető. (pl. *Úti élmény II.* művén)
- 25 Lóska Lajos: Katalóguselőszó 1989, Szombathelyi Képtár (1. p.)
- 26 Dóczi Lászlóval (1943–2012) együtt tanítottak a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola rajz tanszékén.
- 27 Itt most nincs mód ennek az állításnak a részletes bemutatására, de a szerző készülő tanulmánya: A gondolat valósága (Absztrakciós törekvések a Vas megyei képzőművészetben a múlt század közepétől napjainkig) ezt tárja fel.